

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 141.7:316.42

В. В. ЗІНЧЕНКО^{1*}

^{1*}Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (Київ), ел. пошта zinchenko@kiev.com.ua, ORCID 0000-0001-9729-6861

ІНСТИТУЦІЙНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК СИСТЕМНЕ ІНТЕГРАЦІЙНЕ ЯВИЩЕ ПОСТМОДЕРНОГО РОЗВИТКУ

Мета. Інституціоналізм набирає силу як домінуюча точка зору на світ. Його філософською засадою є постулат про невизначеність розвитку, яка приходить на зміну неокласичній визначеності, характерною для індустріального суспільства. Постулат невизначеності найтіснішим чином з'єднаний з ідеєю суб'єктивізації та індивідуалізації постіндустріального суспільства. Все це - дуже важливі компоненти нової парадигми, хоча вони і не вичерпують проблеми. У центрі постмодерну стоїть масова особистість - як духовна субстанція, тоді як ще зовсім недавно людина маси реалізовувала себе як природна і соціальна істота. Особистість володіє абсолютною свободою у прийнятті та неприйнятті культури і цивілізації, вона плюралістична у своїх діях і в своїй свідомості, вона - суб'єкт історії і як такий має стати творчим потенціалом, що вільно освоєно усі досягнення культури. **Методологія.** Діалог системи Постмодерну, що знаходиться в основі спілкування людини з іншою людиною, людини з суспільством є моделлю конвергентного становлення світового співтовариства та світової економіки. Моделлю ж раціоналізму і адекватного йому індустріального суспільства є монолог, від якого легко зводиться міст до насильства, навіть якщо воно здійснюється в ім'я людини і за ним стоїть пафос звеличення людини як носія необмежених можливостей творення. Однак дуже важливо не просто модифікувати раціоналізм, а зрозуміти його цивілізаційні витоки. **Наукова новизна.** Епоха постмодерну починається непросто. Модерн обороняється, використовуючи усі свої резерви: суспільну спрагу справедливості, пріоритетність раціонального початку (принаймні в економіці), монологічність громадських структур і політиків на відміну від діалогічності постмодерну, імператив модальності в духовному існуванні людини замість свободи. Нарешті, світовій спільноті історія влаштувала пастку - антропологічну парадигму формування ідеології глобалізації. У цій парадигмі людина бачиться матеріалістичною раціональною мірою побудови космосу і суспільства, тобто природною і соціальною істотою, а не духовною особистістю. Усе це яскраво проявляється у ході трансформації в Україні. Головні її слабкості очевидні. Це звужує поле масової участі в ринку або, за прийнятою нами символіці, поле суб'єктності. Населенню пропонується чекати і терпіти, тобто відводиться роль об'єкта політичного та економічного маніпулювання. Ще більш неприйнятна монополізація суб'єктності державою, для якої все і вся розглядається як предмет державного регулювання. **Висновки.** Для цивілізації кардинальною рисою є звернення до людини як до суб'єкта історії. З цього випливає необхідність в міру розвитку цивілізації підвищення ступеня суб'єктності в економіці, де людина може проявити себе вільно і відповідально через систему відносин приватної власності: економічний суб'єкт є суб'єкт власності. У політиці підвищення ролі людини та розвиток принципу суб'єктності означають поглиблення демократичних засад державного устрою. У соціальній сфері суб'єктність виражається в індивідуалізації суспільного існування людини і в персоналізації суспільних зв'язків і реалізується через механізми ліберальних інститутів. Нам видається, що цивілізаційна єдність економіки, демократичної держави та ліберального суспільства має в даний час значення наукової парадигми. Якими б не були великі культурні вершини постмодерну, головні процеси нового суспільства складаються біля його підніжжя: у сфері формування суспільної свідомості та суспільних преференцій за участю масового індивіда, в економіці (з залученням масового індивіда в суспільне виробництво на рівні фінансових відносин, які дозволяють у максимальному ступені включити в економіку вільний вибір), в галузі державного будівництва і формування суспільних інститутів на принципах самодіяльної участі населення.

Ключові слова: постмодерн, постіндустріалізм, модернізація, глобалізація, мегапроекти, інституціоналізація, оптимізація управління, транзитивність, системний розвиток.

Актуальність теми дослідження

Інституціоналізм набирає силу як домінуюча точка зору на світ. Його філософською засадою є постулат про невизначеність розвитку, яка приходить на зміну неокласичній визначеності,

характерною для індустріального суспільства. Постулат невизначеності найтіснішим чином з'єднаний з ідеєю суб'єктивізації та індивідуалізації постіндустріального суспільства. Все це - дуже важливі компоненти нової парадигми, хоча вони і не вичерпують пробле-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ми.

Постіндустріальне суспільство наука оцінює як *постмодерн*, на відміну від модерну (кінець XIX - середина XX століття) - *індустріального етапу історії*. У центрі постмодерну стоїть масова особистість - як духовна субстанція, тоді як ще зовсім недавно людина маси реалізовувала себе як природна і соціальна істота. Особистість володіє абсолютною свободою у прийнятті та неприйнятті культури і цивілізації, вона плюралістична у своїх діях і в своїй свідомості, вона - суб'єкт історії і як такий має стати творчим потенціалом, що вільно освоює усі досягнення культури: «...людина-постмодерніст отримала щасливу можливість відчувати вільний політ в єдиному, не відає часових і територіальних кордонів «четвертому вимірі культури», про який не міг і думати її побратим епохи модерну ... » [8, с.32].

Чи готова Україна до епохи постмодерну? Перш ніж відповісти на це питання, поставимо інше. Чи можна сподіватися, що постмодерн вийшов зі своєї початкової, стартової позиції і готовий асимілювати в свій просторово-часовий континуум народи і держави? Здається, що ні. Україні теж доведеться прокладати шлях у постмодерн, додаючи свій досвід трансформації до світової скарбниці історії.

Методологія

Людина у своєму духовному існуванні опиняється сам на сам із собою, але вона ніколи не буває самотньою, якщо з нею є Діалог. Діалог, що знаходиться в основі спілкування людини з іншою людиною, людини з суспільством є моделлю конвергентного становлення світового співтовариства та світової економіки. Моделлю ж індивідуалізму і адекватного йому індустріального суспільства є монолог, від якого легко зводиться міст до насильства, навіть якщо воно здійснюється в ім'я людини і за ним стоїть пафос звеличення людини як носія необмежених можливостей творення. Однак дуже важливо не просто відкинути індивідуалізм, а зрозуміти його цивілізаційні витоки. Тут є одна складність, пов'язана з тим, що цивілізація в принципі є об'єднання народів і держав на релігійній основі. Якщо ми говоримо про Захід як про певну економічну і політичну систему, то говоримо про християнську цивілізацію. Як же тоді зрозуміти те, що їй належить і епоха атеїзму, і раціоналізму, і сучасне повернення до

релігійного самосвідомості?

Однак індивідуалізації громадських зв'язків і фрагментації соціальної сфери протистоїть тенденція до інтегрування останньої як структури формування суспільної свідомості, в якій суспільству належить перетворювальна функція, колективу - адаптаційна, індивіду - оцінно-критична. У цій проблемі багато спірного - немає єдиної думки з приводу змісту суспільної свідомості, його механізмів. Але для нас важливий сам факт обговорення такої наукової постановки, яка дозволяє підходити до суспільства як до цілісності в сферах свідомості, де пріоритет особистості беззаперечний. З одного боку, гіпотеза про соціальну інтегрованість потрібна хоча б тому, що економіка не може розвиватися в суспільстві, розпадається і дефрагментується. З іншого боку, заглиблюючись у суто економічну область стимулів та ініціатив, необхідно мати певні уявлення про діалектику об'єктивного і суб'єктивного, яка в сучасну епоху, як ми це собі уявляємо, повинна бути розгорнута в ланцюжок переходів «об'єктивне-об'єктне-суб'єктне-суб'єктивне» [7, с.112].

У даному ланцюжку категорій проглядається соціальний механізм постійного підвищення рівня індивідуального розвитку. У цьому відношенні дуже важливе ускладнення об'єктивного, виявлення його системних властивостей при переході від об'єктивного як абстрактного об'єкта, що протистоїть індивідуальній свідомості, до об'єктному, наповненого економічними формами, структурними рівнями, моделями економічного зростання і т.п., зверненого до діяльного суб'єкту. Не менше значення має співвіднесеність об'єктного з системою суспільних інститутів, інтегруючих компактні безлічі індивідів і перетворюють їх на суб'єктне. У цих умовах повернення до суб'єктивного, індивідуального передбачає професіоналізацію суспільства і формування самодіяльної колективності, вектор якої спрямований не на примітивізацію культури, а на розвиток її в складному історичному контексті. У зв'язку з цим інституційна глобалізація має не тільки просторовий сенс світової економіки, а й моральний: складно влаштована економіка не може бути освоєна примітивним суспільством [15, с.49].

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Виклад основного матеріалу

Аналізуючи інституційно-трансформаційні суспільні процеси і спроби реформ в Україні, ми постійно стикаємося з необхідністю зрозуміти їх зв'язок з глобалізацією, причому як в теоретичному, так і практичному планах. З самого початку реформ Україна спиралася на світовий капітал і його структури - Міжнародний валютний фонд і Світовий банк, Паризький і Лондонський клуби. Ми маємо на увазі підтримку процесу трансформації кредитами. Але не тільки це. Принципове значення мала обумовленість кредитів реформами, адекватними формулою т.зв. **Вашингтонського консенсусу**: лібералізацією внутрішньої економіки, включаючи експортно-імпорتنі відносини, при одночасному забезпеченні фінансово-грошової стабільності та відкритості економіки [20, с.48].

Реалізація цих принципів почалася в надзвичайно жорстких умовах, коли експорт продукції сировинно-металургійного комплексу вже протягом багатьох років став основним джерелом поповнення. Разом з тим цих надходжень хронічно не вистачає для загального економічного підйому. Необхідні серйозні структурні зміни, здатні компенсувати падіння валових накопичень і тим самим забезпечити позитивну динаміку.

Розрив між колишньою - ще соціалістичною - галузевою базою суспільного виробництва (нею був інвестиційний комплекс галузей) і нинішньою базою (галузями сировинного, паливно-енергетичного комплексу) доходів бюджету призвів до нульової ефективності приватизації як з точки зору структурних перетворень суспільного виробництва, так і з точки зору його ефективності. Нагадаємо: масова приватизація (95,6% підприємств - недержавні) у промисловості принесла значне збільшення числа підприємств. Однак у галузевому складі інвестицій мало що змінилося. Що стосується ефективності поточної виробничої діяльності, то тут сталося різке - у кілька разів - збільшення частки збиткових підприємств у всіх галузях народного господарства. Остання обставина значно погіршує загальний стан фінансової системи країни і збільшує навантаження на бюджет по поточному фінансуванню.

Уряд намагається вийти з положення за допомогою нарощування зовнішньої заборгова-

ності. Однак ці заходи не ведуть до ефективної ринкової трансформації. Так, динаміка інвестицій в основний капітал виробничого призначення постійно знижується. Як відомо, до 60% виробничого промислового потенціалу не діє багато в чому через високий ступінь зношеності устаткування. Українське виробництво в зв'язку з цим вже знизило і продовжує знижувати свій технологічний рівень і втрачає науково-технічний потенціал. До негативної картини стану суспільного виробництва потрібно додати падіння рівня життя. Майже чверть населення має доходи нижче прожиткового мінімуму, при тому, що й середній дохід перевищує його не більше ніж в 2 рази [21, с.418].

Наведені цифри змушують думати не стільки про це. А й про те, що проведена приватизація не дала очікуваних плодів, скільки про те, що її вплив на економіку заблоковано розривом між галузевою базою розвитку суспільного виробництва в тіньових формах внутрішнього ринку та галузевою базою бюджетних доходів. Якщо розглянути проблему глибше, розірваний зв'язок між розподілом власності, з якого виникають всі імпульси розвитку, і розподілом реального, продуктивного капіталу, який сприймає такі імпульси і реалізує їх в певних параметрах економічного зростання. При цьому продуктивний капітал втратив свою власну цілісність: під крило фінансового капіталу пішов сировинно, паливно-енергетичний комплекс, що є галузевою базою бюджетних доходів. Решта галузей, перш за все інвестиційні, живуть в режимі спонтанного становлення ринку в формах тіньової економіки.

Як вийти з даної ситуації? Піти назад від примату фінансового капіталу до пріоритету реального і переорієнтувати грошові потоки під наглядом держави з фінансово-грошового сектора у виробничий? Або йти до послідовного перетворення економіки в таку ринкову макро-економіку, базисом якої є фінансовий капітал? Це питання можна було б рахувати риторичним, якщо б, з одного боку, не існувало академічної опозиції, прихильної до ідеї примату реального капіталу, а з іншого - була б достатньо ясною формула ринкової трансформації на основі пріоритету фінансового капіталу.

Поставлені питання впритул підводять до проблеми взаємозв'язку ринкової трансформації та глобалізації, в межах якої - на рівні її формул - відпрацьовується системоутворююча

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

роль фінансового капіталу в сучасній економіці [19, с.73]. Перш ніж перейти до цього аспекту аналізу, затримаємося ще трохи на українській економічній ситуації. Нас цікавить більш точне визначення причин, за якими приватна власність виявляється не в змозі стати конструктивною основою суспільного виробництва.

По-перше, дрібний і середній бізнес в масі своїй спеціалізований на посередницьких функціях, що змушує його групуватися навколо великого фінансового або продуктивного капіталу і не дозволяє йому стати підставою для структурних перетворень економіки, а значить, і перетворитися на виробничу базу фінансового капіталу. Такою основою практично є поки тільки експортні галузі сировинного та паливно-енергетичного комплексу. Саме туди спрямований фінансовий капітал.

По-друге, великі сфери економіки, про які говорилося вище (з одного боку, експортний сировинний, паливно-енергетичний комплекс, з іншого - тіньовий інвестиційний), рухаються паралельно, будучи по-різному пов'язаними з обігом світового фінансового капіталу. Їх збирає в єдине ціле, використовуючи кошти бюджетної політики, держава, причому дрібний і середній приватний бізнес не відіграє ролі її сильного партнера. Український держбюджет ще з часів СРСР спирався на великі і найбільші підприємства, які створювали основні потоки до бюджету і з бюджету.

По-третє, становлення внутрішнього ринку на базі приватного капіталу передбачає позитивну і високу кореляцію із зростанням доходів населення, підвищенням споживчого попиту. Така кореляція у нас в країні відсутня..

Зазначені особливості перехідної української економіки ставлять під сумнів можливість безпосередньо використовувати відомі формули глобалізації: *Вашингтонський і пост-Вашингтонський консенсуси*. Та обставина, що експортно-орієнтована модель розвитку дає негативні ефекти, робить неможливою послідовну реалізацію принципів відкритості трансформованою економіки, які передбачаються формулою Вашингтонського консенсусу. Що ж стосується бюджету, то він підтримує відцентрові тенденції сфери суспільного виробництва, тому пріоритет бюджету можна вважати суперечить формулою пост-Вашингтонського консенсусу.

Парадоксально, але економічна стагнація і

низький рівень доходів населення органічно поєднуються з орієнтацією усіх сфер економіки на максимізацію прибутків і доходів. По відношенню до критерію - *максимуму доходів* - нормативи накопичення та ефективності інвестицій є вторинними, так само як і нормативи оплати праці, рівня особистих доходів і питомої ваги заощаджень у доходах, тобто це - підсумок розподілу доходів, притому не інтегруються в чистий доход суспільства. Як наслідок, внутрішній ринок втратив свій власний вартісний еквівалент і змушений використовувати потрійну валюту (євро, гривню і долар). У тій мірі, в якій механізм євро/доларового насичення пов'язаний з відцентровою структурою економіки, потрійна валюта фіксує ситуацію, що склалася і тим самим створює противагу тенденції до відкритості економіки.

Таким чином, ситуація неадекватна не тільки вимогам *розвинутої ринкової макроекономіки*, але навіть принципам класичного капіталізму часів А. Маршалла. коли економічним базисом був реальний (торгово-промисловий) капітал. У просторі його кругообігу і відбувалося інтегрування доходів (за своїм економічним змістом - фінансових величин) у вартісну категорію - чистий дохід суспільства. Здавалося б, саме ці принципи і покладені в методологічне підґрунтя відомих формул глобалізації, проте в них не введена необхідна функціональна передумова - формування продуктивного капіталу як цілісності. І в цьому полягає головна проблема вибору формули глобалізації для України. Простір формул обмежується абстрактною дилемою *«риннок-держава»*, реальні ж проблеми української перехідної економіки потребують розробки формули глобалізації, виходячи з дилеми *«капітал-держава»*.

Якщо ми переміщуємо центр пошуку формули глобалізації від першої до другої дилеми, то змінюються основні чинники, що визначають вибір [3]. З одного боку, найважливішим фактором вибору формули глобалізації стає рівень розвитку промисловості і взагалі продуктивного потенціалу країни. З іншого боку, фундаментальне значення набуває розвиток фінансового капіталу, а, отже, і ступінь зрілості ринку як макроекономіки (*«грошової економіки»*, за Д. Кейнсом).

Цей момент недостатньо оцінений теоретично, а разом з тим історичні епохи базуються

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

кожна на своєму функціональному капіталі: становлення національних економік - на торгово-промисловому капіталі: глобалізація - на фінансовому капіталі.

Завдяки пануванню фінансового капіталу глобалізація повинна бути в принципі заснована на *конвергентних* (переговорних, партнерських, погоджувальних) відносинах суб'єктів світового ринку, включаючи держави. Точно так само конвергентними повинні б стати взаємодії економіки і держави на національному рівні. Мабуть, конвергенцію можна вважати третьою (після двох згаданих консенсусів) формулою глобалізації [9, с.51]. Разом з тим увага до конвергентних механізмів розвитку світової економіки накопичується поволі. Це добре видно по роботам Римського клубу - засновника і лідера розробки глобальних прогнозів.

Перша доповідь Римського клубу 1972 року - «Межі зростання» - була відображенням панування факторного підходу. Однак масштаб завдань настійно зажадав ввести в методологію соціальний аспект, який реалізувався в розробці оцінок ефективності виробництва за показниками якості життя. Так, в доповіді 1976 року «За межами століття марнотратства» велика увага приділялася індикаторами задовільного рівня життя для різних типів суспільства. Далі, всезростаючу роль став грати інституціональний ракурс прогнозування. У 1980 році була сформована доповідь «Віхи і майбутнє», в якій знайшла своє відображення ідея єдності класичного та інституційного напрямків економічної науки. Автори побачили джерело стабільності в гармонії трьох частин: системи цінностей, форми політичного управління, економічної системи. У доповіді 1991 синтез класики і інституціоналізму зміцнився, так як намітився синергетичний підхід до аналізу становлення світової економіки з урахуванням невизначеності і високого ступеня впливу факторів свідомості - громадських пріоритетів і погодженості («єдиний задум світового господарства») [18, с.63]. Чи прийнятна конвергентна формула глобалізації для України? Відповідь на це питання вимагає спеціального аналізу.

Епоха постмодерну починається непросто. Модерн обороняється, використовуючи усі свої резерви: суспільну спрагу справедливості, пріоритетність раціонального початку (при-

наймні в економіці), монологічність громадських структур і політиків до відміну від діалогічності постмодерну, імператив модальності в духовному існуванні людини замість свободи [11, с.9]. Нарешті, світовій спільноті історія влаштувала пастку - антропологічну парадигму формування ідеології глобалізації. У цій парадигмі людина бачиться матеріалістичною раціональною мірою побудови космосу і суспільства, тобто природною і соціальною істотою, а не духовною особистістю.

Усе це яскраво проявляється в ході трансформації в Україні. Головні її слабкості очевидні. Перш за все, ставка на активність тільки «нових українців». Це звужує поле масової участі в ринку або, за прийнятою нами символіці, поле суб'єктності. Населенню пропонується чекати і терпіти, тобто відводиться роль об'єкта політичного та економічного маніпулювання. Ще більш неприйнятна монополізація суб'єктності державою, для якої все і вся розглядається як предмет державного регулювання. У такій якості виступає, наприклад, економіка, яка подається як суто раціональна система, яку держава «впроваджує». Що ж стосується соціальних відносин держави з населенням, то тут, як у граматичному реченні: держава - «*підмет*» бюджет - «*присудок*», населення - «*додаток*».

Співвідношення людини, держави і ринку - дуже складне теоретичне питання [14]. Але з'ясування цього питання надзвичайно важливе і для вироблення стратегії ринкової трансформації, і для включення останньої в глобалізацію. Практика не надасть тут однозначних підказок.

У відомому сенсі світовий ринок поглинає держава, використовуючи елементи державного управління (податкову, кредитно-валютну, митну політику, механізми регулювання цін. Режим поведінки внутрішніх і зовнішніх інвесторів, фінансово-грошову стабілізацію, структурну політику і т.зв.) в якості факторів системної конкуренції. Однак не можна повністю прийняти тезу Д.Брока, згідно з якою держава повинна в підсумку втратити свої позиції, оскільки економічна влада є правом на вибір. Вона перевершує політичну владу, «організуючу владу, тому що може користуватися нею як інструментом» [4, с.32]. Може бути. в цьому випадку з'являється підстава говорити про економіку як про «владній системі координат»?

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

А.Некlessа вказує на загрозу переходу влади до «неформальних конфігурацій приватного капіталу» та встановлення «міжнародного олігархічного режиму» [10, с.35]. Напевно, для таких побоювань є підстави, але ситуація не фатальна.

По-перше, системна конкуренція передбачає маніпулювання саме державною політикою, тобто політикою, організованою в рамках національної держави у вигляді сукупності економічних, соціальних і політичних чинників функціонування ринку, і, отже, збереження національної держави як інституту. По-друге, разом з глобалізацією не зменшується, а збільшується роль держави у підтримці ринкової конкуренції, при цьому відбувається структурне розділення світового та національного рівнів економіки і політики (наприклад, у формах «дворівневої структури торгово-політичних організацій» [13, с.52]). Отже, глобалізація не послаблює, а, швидше, зміцнює позиції держави в його старій функції суб'єкта раціоналізації економіки і всіх інших сфер життєдіяльності. По-третє, держава доби постмодерну стає центром громадських інститутів, пов'язуючи воедино особистість, громадські преференції та їх реалізацію. У всьому світі зміцнюються позиції держави як в економіці (ринкової), так і в суспільстві.

Усталене в українській науковій літературі протиставлення ринку і держави, лібералізму і держави на принципах «або-або» хибне. Сучасна економіка немислима поза процесом глобалізації, але тим самим вона немислима і без держави як активного учасника ринку [17, с.14]. *Глобалізацію можна розглядати як новий тип інституалізації, в рамках якого не можна відокремити економічне від соціального та політичного.* Тому для розуміння глобалізації та її зв'язку з ринковою трансформацією в предмет дослідження суто економічних проблем потрібно неодмінно включати їх соціально-політичний контекст [16, с.22].

Історична панорама сучасного глобального соціуму та глобальної сучасної економіки ще тільки складається, відбувається зіткнення корінних властивостей *модерну* і *постмодерну*. У цьому зіткненні, з одного боку, беруть участь старі «індустріальні» титани: атеїзм (у різних проявах монолітизму і тоталітаризму), *раціоналізм* (у вигляді примату економіки на всіх рівнях світового співтовариства) і *матеріалізм*

(у формах антропоморфізму).

З іншого боку, в ньому беруть участь ще тільки набирають силу молоді титани постіндустріального суспільства: *релігійність* (у формах самоідентифікації християнської цивілізації і розвитку конвергентних механізмів спілкування всіх рівнів і типів, виходячи з моделі діалогу), *інституціоналізм* (у вигляді занурення раціональних ринкових структур у синергетичний синтез об'єктивного і суб'єктивного, який тільки почав своє становлення) і *«глобалізація» особистості* (пріоритет духовної сфери індивідуального існування і пріоритет особистості в розвитку суспільства).

Для українського соціуму звідси впливають три кардинальні проблеми. По-перше, держава не зможе проводити ринкові ліберальні перетворення якщо вона як і раніше залишиться тільки суб'єктом раціоналізації економіки і суспільства. Сучасній державі потрібна його власна трансформація в інституційний центр, який би об'єднував ліберально-демократичні інститути, що формують та реалізують громадські преференції, виходячи з примату духовних потреб людини [2, с.43]. Економічній науці потрібно дослідити діючі та потенційні структури та інститути, які здатні висловити економіку як систему суб'єктів діалогу з державою. Без цієї передумови не може бути досягнута повнота ринкових перетворень.

По-друге, держава має освоїти *синергетичні принципи* поєднання класичного та інституційного підходів до суспільства та економіки. Таке ж завдання стоїть перед суспільствознавчою та економічною теоріями. Класична теорія розглядає ринок на його елементарному рівні як конкурентну взаємодію підприємств. Звідси ідеологія ринкової трансформації та глобалізації зводиться до концепції ринку вільної конкуренції. Саме в ній українська держава намагається знайти міру правильності проведених перетворень. Але як включити в економіку масового індивіда? Питання принципове, тому що практично мова йде про введення в економіку індивіда (а не підприємства) як елементарної клітинки ліберального ринку, визначальною граничною вимоги до нього. Чистий інституціоналізм не вирішує цієї задачі в силу тієї ж абстрактності, яка властива класичному напрямку: підприємство прирівнюється до суб'єкта господарювання, а останній - до реаль-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ного індивіда. Логічно з цього випливає можливість доповнити концепцію ринку

Разом з тим те крило *неоінституціоналізму*, яке взяло в якості свого предмета структурні рівні в економіці та їхні установи, дуже близько до *синергетичної методології* суспільного та економічного аналізу. *Синергетичний підхід* повною мірою з'єднує класику та інституціоналізм, так як він відкриває світ квантової природи історичного розвитку та адекватні їй форми системної еволюції. Її приватним випадком можна вважати перехід від соціалізму до ринку, що спирається на соціалістичний ринковий потенціал, перехідні структури і соціальну енергію, що накопичується в ході спонтанних ринкових перетворень.

По-третє, поки не цілком ясні механізми, що забезпечують автономність людини в економіці та державі, без чого неможливий пріоритет особистості в розвитку суспільства. Дослідники відзначають явище персоніфікації та індивідуалізації всіх суспільних відносин, що обумовлюють «коლოსальну фрагментацію соціального суб'єкта» і водночас «втеча від інститутів». З цієї обставини навіть виводиться тенденція до нової архаїки [2, с.42-43]. Мабуть, якщо мова йде про глобальну тенденцію, то вона визначена невірно, принаймні вона не може бути доведена без вивчення системних властивостей суспільства, що охоплюють в єдності розвиток ринку, держави і суспільства в напрямку лібералізму.

Разом з тим як один із напрямків розвитку тенденція до архаїки має досить сильні позиції. Прикладом може слугувати поширення масової культури, яка пригнічує серйозне творчість і, головне, що викликає прагнення держави бути зрозумілим і прийнятим масовою свідомістю незалежно від його рівня. У цьому сенсі архаїці схильна та ідеологія реформ: абсолютно очевидно, що всерйоз приймати як базису економіки малий і середній бізнес, минаючи організуючий початок великого капіталу, - означає прагнути до того, щоб «сподобатися» суспільству, пристосуватися до примітивного економічному і політичному мисленню. Точно так само зводити кризову ситуацію до впливу корупції - значить підміняти серйозну політику політиканством.

Наукова новизна

З точки зору економіки, зануреної в процес

глобалізації, важливо підкреслити, що перехід до постмодерну несе з собою ідею з'єднання особистості і масової індивідуальності. Становлення європейської особистості (індивіда в його героїчному, яке протистоїть природі і суспільству, амплуа), початок якого слід віднести до Італії XIV століття, було пов'язано з розвитком індивідуалізму і освіченості. Ці якості склалися в боротьбі з тиранією, в жорсткій конкуренції за багатство і славу освічених верств суспільства. Саме особистість створювала в подальшому культурні епохи, тоді як маса завжди грала роль споживаючого суб'єкта, тобто суб'єкта практичної духовності. Наприклад XIV століття називали для Флоренції, зазначений розвитком ремесел і мореплавання, «енергійним і бадьорим», століттям «загальної вмілості, що розвилася ... завдяки участі народу в державних справах, торгівлі та подорожах, систематичного виключенню з життя будь-якої неробства». Він зазначав, що «тоді уся Флоренція була грамотна, навіть погоничі ослів виспівували канцони Данте» [5, с.124-125].

Масовий індивід як особистість є нове слово постмодерну. Що за цим стоїть - виродження культури, яка на наших очах перетворюється на масову? Це неможливо для культури, яка, за висловом І. Бродського, «уся спадкоємність, уся - відлуння» [6, с.159]. Прийняти зв'язок постмодерну із зниженням духовного потенціалу суспільства можна лише тимчасово, лише як явище його історичного старту. Що стосується масової особистості, то перспектива її розвитку перебуває у сфері подолання раціональної практичності, а отже, - що вже важливо для економіки, - подолання ситуаційності суспільної свідомості, завдяки якій населення може бути легко піддане ідеологічним впливам з боку держави і різного роду іншим маніпуляціям. Суспільна свідомість як передумова формування громадських преференцій у діалозі держави і вимагає включення в індивідуальну свідомість оціночно-критичної компоненти і загальної потреби в індивідуальному освоєнні духовності своєї епохи.

У той же час людина-творець отримує на цьому тлі небувалу перш свободу, якої він був раніше позбавлений внаслідок вимушеного опору державної ідеології чи відторгнення від суспільства через складнощі взаєморозуміння. Обидва ці фактори зберігали історичні традиції гострою, на межі боротьби за виживання, кон-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

курентції в культурній сфері. Добре відома трагічна доля М.Цветаєвої, але саме їй належить неймовірно ємна характеристика майбутньої взаємодії художника і суспільства. Художник - «вода ... Можна зачерпнути склянкою, але можна наповнити і море. Вся справа у місткості посудини і ще - в розмірах спраги» [6, с.160]. «Розмір спраги» - ось секрет постмодерну, з якого витікає ядро плюралізму аж до з'єднання непокєднуваного. Прагнення з'єднати непокєднуване було притаманне творчості Бродського, і в цьому поет став віддзеркаленням загального стану культури постмодерну [8, с.114].

Відштовхуючись від цього контексту, можна зрозуміти й індивідуалістичну та атеїстичну домінанту суспільної свідомості індустріального суспільства, що включає одночасно об'єктивізації індивіда як чинника праці і буржуазний пафос творення. Без цієї передумови був би неможливий соціалізм - історично перша форма відновлення масової суб'єктності трудящих, які при капіталізмі мали об'єктне існування (ринок праці). Соціалізм виник і розвинувся як виробництво без капіталу (його базис - громадська кооперація живої праці). У результаті суб'єктність придбала парадоксальні форми пролетаризації суспільства, пов'язаної з тотальною політизацією всіх сфер життєдіяльності. Соціалізм виявився тим майданчиком, на якій атеїзм дав бій релігійності і виграв його. Думаємо, це сталося тому, що тут суб'єктність отримала раціональні, що впливають з трудового базису, принципи організації. Її атрибутом стало повиннісне по відношенню до трудового колективу, суспільству і державі.

Людина повинна проявляти свою духовність активно, вибір добра і зла не може нав'язуватися зі сторони, він має життєву структуру, і це - спосіб шукати і знаходити божественне одкровення, істину. Релігійна свідомість відноситься до світу і людини дбайливо і з надією, для неї світ будучи творінням благого Бога. в силу цього - є благом, а тому зло - у тому числі і людська гріхозна гордія - не в стані його зруйнувати: те, що створено нескінченною силою, не може до кінця винищити і до кінця спотворити сила кінцева, хоча, на жаль, вона у стані багаторазово помножити зло і страждання в цьому світі. Релігія впливає на загальні принципи з'єднання людини і суспільства, цивілізації та сучасної економіки [12, с.92].

На нашу думку, абсолютно закономірні спроби пов'язати духовність масового індивіда з відродженням релігійної самосвідомості. Така позиція протистоїть зусиллям деяких теоретиків обґрунтувати в якості нової парадигми теорію антропологічної революції, використавши її і при осмисленні самої релігії [18, с.20]. Практично спроби такого роду являють собою одну з форм раціоналізму-атеїзму у релігійній масці. Ведучи мову про відродження релігійної самосвідомості, ми не збираємося вторгтися в область церковних проблем. Ми маємо на увазі конструктивну основу духовності, завдяки якій людина здатна, живучи в суспільстві, дистанціюватися від нього і піддавати самостійного критичного осмислення всі аспекти і сфери його життєдіяльності. Без такої передумови ідея людини як суб'єкта історії виглядала б непорозумінням. Релігійна самосвідомість постійно спонукає людину до самооцінки за критеріями вищої моральності і не дозволяє піти «по той бік добра і зла» - в область свавілля і насильства.

Висновки

Разом з епохою модерну (для суспільствознавця та економіста це - епоха індустріального суспільства) закінчується і епоха «економічної людини», поставленої в повну залежність від ринкової стихії, коли «невидима рука ринку» управляє практично всіма аспектами життєдіяльності. Звідси не випливає, як це часто постулюється, що постмодерн є *постекономіка*. Просто економіка перестає бути вираженням стихійної залежності суб'єктивного від об'єктивного, тепер вона ту ж залежність виражає через механізми розвитку на засадах самоорганізації, тобто у формах спонтанного, неможливого без розгортання зазначеного вище чотирьохланкового ланцюжка «об'єктивне-об'єктне-суб'єктне-суб'єктивне».

У будь-якого суспільствознавця та економіста, які намагаються вникнути у філософські аспекти становлення світової економіки, викликає незадоволення те, як теорія постмодерну пов'язує людину - духовну істоту - з двома іншими її іпостасями - природної та соціальної істоти. Пріоритет духовності та особистісного начала в людині не означає можливості вільно маніпулювати матеріальними, економічними та соціальними умовами існування. З точки зору економіки має бути більш чітко

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

виявлено гармонізуюче ядро індивідуального духовного існування, без якого реалізація свободи волі (вибір) стає необґрунтованою або доволіною. Це тим більше необхідно, якщо на людину як творця історії сфокусована уся інституційна система суспільства. У тому випадку, коли відсутній високий духовний горизонт особистості, суспільство втрачає значиму соціальну перспективу.

Для цивілізації кардинальною рисою є звернення до людини як до суб'єкта історії. З цього випливає необхідність в міру розвитку цивілізації підвищення ступеня суб'єктності в економіці, де людина може проявити себе вільно і відповідально через систему відносин приватної власності: економічний суб'єкт є суб'єкт власності. У політиці підвищення ролі людини та розвиток принципу суб'єктності означають поглиблення демократичних засад державного устрою. У соціальній сфері суб'єктність виражається в індивідуалізації суспільного існування людини і в персоніфікації суспільних зв'язків і реалізується через механізми ліберальних

інститутів. Нам видається, що цивілізаційна єдність економіки, зведеної на приватновласницькій основі і тому ринкової, демократичної держави та ліберального суспільства має в даний час значення наукової парадигми.

Однак, якими б не були великі культурні вершини постмодерну, головні процеси нового суспільства складаються біля його підніжжя: у сфері формування суспільної свідомості та суспільних преференцій за участю масового індивіда, в економіці (з залученням масового індивіда в суспільне виробництво на рівні фінансових відносин, які дозволяють у максимальному ступені включити в економіку вільний вибір), в галузі державного будівництва і формування суспільних інститутів на принципах самодіяльної участі населення.

Усе це висуває на передній план питання про те, *що* повинно знаходитися в основі пріоритету власне духовних потреб людини, а також пріоритету особистості, її інтересів і потреб, у розвитку суспільства і цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальные вопросы глобализации. Круглый стол // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 4. – С.37–52.
2. Актуальные вопросы глобализации. Круглый стол // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – №5. – С. 41–57.
3. Бжезинский, З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / З. Бжезинский. – Москва : Международные отношения, 2004. – 288 с.
4. Брок, Д. Экономика и государство в эпоху глобализации. От национальных экономик к глобализованному мировому хозяйству / Д. Брок // Политэкономист. – 1997. – № 3-4. – С. 27–34.
5. Буркхардт, Я. Культура Италии в эпоху Возрождения: Опыт / Я. Буркхардт. – Москва : Интрада, 2001. – 543 с.
6. Иосиф Бродский: творчество, личность, судьба. Итоги трех конференций. – Санкт-Петербург : Журн. «Звезда», 1998. – 320 с.
7. Евстигнеева, Л. Проблема синтеза экономической и институционально-эволюционной теорий / Л. Евстигнеева // Вопросы экономики. – 1998. – № 8. – С. 97–113.
8. Кравченко, С. А. Социология модерна и постмодерна в динамически меняющемся мире / С. А. Кравченко. – Москва : МГИМО-Университет, 2007. – 264 с.
9. Мартин, Г.-П. Западная глобализации. Атака на процветание и демократию / Г.-П. Мартин, Х. Шуманн. – Москва : Альпина, 2001. – 335 с.
10. Неклесса, А. Конец цивилизации, или Конфликт истории? / А. Неклесса // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 3. – С. 35–39.
11. Огурцов, А. П. Постмодернистский образ человека / А. П. Огурцов // Человек. – 2001. – № 3. – С. 5–17.
12. Религия и глобализация на просторах Евразии Антология / под ред. А. Малашенко и С. Филатова. – Москва : Российская политическая энциклопедия, Московский Центр Карнеги, 2009. – 344 с.
13. Хиллебранд, Р. Глобализация экономики: последствия международной конкуренции территориальных условий хозяйствования для экономической политики / Р. Хиллебранд // Politekonom. – 1997. – № 3-4. – С. 35–56.
14. Хміль, В. В., Антропологічна компонента природи держави / В. В. Хміль, Т. В. Хміль // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2015. – № 7. – С. 7–15.
15. Шаститко, А. Фридрих Хайек и неoinституционализм / А. Шаститко // Вопросы экономики. – 1999. – № 6. – С. 43–53.
16. Exner, A. Losarbeiten Arbeitslos – Globalisierungskritik und die Krise der Arbeitsgesellschaft / A. Exner. – Munster : Unrast Verlag, 2005. – 284 p.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

17. Krugman, P. The Return of Depression Economics and the Crisis / P. Krugman. – New York : W. W. Norton, 2009. – 224 p.
18. Lafontaine, O. Keine Angst vor der Globalisierung: Wohlstand und Arbeit für alle. / O. Lafontaine. – Berlin/Bonn : J. H. W. Dietz Verlag, 2009. – 352 p.
19. Naisbitt, J. Mind Set!: Eleven Ways to Change the Way You See and Create – the Future / J. Naisbitt. – New York : Harper Paperbacks, 2008. – 304 p.
20. Stiglitz, J. E. Globalization and Its Discontents. – New York : W.W.Norton & Company, 2003. – 304 p.
21. Zinchenko, V. Institutional Aspects of Globalization and Regionalization in the Context of the Transformation of Society / V. Zinchenko // Journal of Social Sciences and Humanities. – 2015. – Vol. 1. – №. 4. – P. 415–421.

В. В. ЗИНЧЕНКО^{1*}

^{1*} Інститут вищого образования Национальной академии педагогических наук Украины (Київ), ел. почта zinchenko@kiev.com.ua, ORCID 0000-0001-9729-6861

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК СИСТЕМНОЕ ИНТЕГРАЦИОННОЕ ЯВЛЕНИЕ ПОСТМОДЕРНОГО РАЗВИТИЯ

Цель. Институционализм набирает силу как доминирующая точка зрения на мир. Его философской основой является постулат о неопределенности развития, которая приходит на смену неоклассической определенности, характерной для индустриального общества. Постулат неопределенности теснейшим образом соединен с идеей субъективизации и индивидуализации постиндустриального общества. Все это - очень важные компоненты новой парадигмы, хотя они и не исчерпывают проблемы. В центре постмодерна стоит массовая личность как духовная субстанция, тогда как еще совсем недавно человек массы реализовывала себя как природное и социальное существо. Личность обладает абсолютной свободой в приятии и неприятии культуры и цивилизации, она плюралистична в своих действиях и в своем сознании, она - субъект истории и как таковой должен стать творческим потенциалом, свободно осваивает все достижения культуры. **Методология.** Диалог системы Постмодерна, которая находится в основе общения человека с другим человеком, человека с обществом является моделью конвергентного становления мирового сообщества и мировой экономики. Моделью же рационализма и адекватного ему индустриального общества является монолог, от которого легко возводится мост к насилию, даже если оно осуществляется во имя человека и за ним стоит пафос возвеличивания человека как носителя неограниченных возможностей созидания. Однако очень важно не просто модифицировать рационализм, а понять его цивилизационные истоки. **Научная новизна.** Эпоха постмодерна начинается непросто. Модерн обороняется, используя все свои резервы: общественную жажду справедливости, приоритетность рационального начала (по крайней мере в экономике), монологичность общественных структур и политиков в отличие от диалогичности постмодерна, императив модальности в духовном существовании человека вместо свободы. Наконец, мировому сообществу история устроила ловушку - антропологическую парадигму формирования идеологии глобализации. В этой парадигме человек видится материалистической рациональной мере построения космоса и общества, т. е. природным и социальным существом, а не духовной личностью. Все это ярко проявляется в ходе трансформации в Украине. Главные ее слабости очевидны. Это сужает поле массового участия в рынке или, по принятой нами символике, поле субъектности. Населению предлагается ждать и терпеть, т. е. отводится роль объекта политического и экономического манипулирования. Еще более неприемлема монополизация субъектности государством, для которого все и вся рассматривается как предмет государственного регулирования. **Выводы.** Для цивилизации кардинальной чертой является обращение к человеку как к субъекту истории. Из этого вытекает необходимость по мере развития цивилизации повышение степени субъектности в экономике, где человек может проявить себя свободно и ответственно через систему отношений частной собственности: экономический субъект есть субъект собственности. В политике повышение роли человека и развитие принципа субъектности означают углубление демократических основ государственного устройства. В социальной сфере субъектность выражается в индивидуализации общественного существования человека и в персонализации общественных связей и реализуется через механизмы либеральных институтов. Нам представляется, что цивилизационное единство экономики, демократического государства и либерального общества имеет в настоящее время значение научной парадигмы. Какими бы ни были велики культурные вершины постмодерна, главные процессы нового общества складываются у его подножия: в сфере формирования общественного сознания и общественных предпочтений с участием массового индивида, в экономике (с вовлечением массового индивида в общественное производство на уровне финансовых отношений, которые позволя-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ют в максимальной степени включить в экономику свободный выбор), в области государственного строительства и формирования общественных институтов на принципах самодеятельного участия населения.

Ключевые слова: постмодерн, постиндустриализм, модернизация, глобализация, мегапроекты, институционализация, оптимизация управления, транзитивность, системное развитие.

V. V. ZINCHENKO^{1*}

^{1*}Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv), e-mail zinchenko@kiev.com.ua, ORCID 0000-0001-9729-6861

INSTITUTIONAL GLOBALIZATION AS A SYSTEM OF INTEGRATION THE PHENOMENON OF THE POSTMODERN DEVELOPMENT

Purpose. Institutionalism is gaining strength as a dominant point of view on the world. Its philosophical basis is the postulate of the uncertainty of the development, which comes to replace the neoclassical certainty characteristic of industrial society. The postulate of uncertainty is closely connected with the idea of subjectivization and individualization of post-industrial society. All these were very important components of the new paradigm, although they do not exhaust the problem. In the heart of postmodernism is a mass identity as a spiritual substance, while the more recently mass of people to realize themselves as natural and social beings. Person has absolute freedom in the acceptance and rejection of culture and civilization; it is pluralistic in their actions and in their consciousness. It is the subject of history and it should be creative, fluent mastering all the achievements of culture.

Methodology. The dialogue system of the Postmodern, which is the basis of human communication with another person, human with society is a model of convergent formation of the world community and world economy. The same model of rationalism and adequate industrial society is a monologue, which is easily builds a bridge to violence, even if it is carried out in the name of the man behind him and the pathos of the exaltation of man as the bearer of unlimited creation possibilities. However, it is very important not just to modify rationalism, and to understand the origins of civilization. **Scientific novelty.** The postmodern era begins is not easy. Modern defending, using all their reserves: public thirst for justice, the priority of rationality (at least in the economy), monologist public agencies and politicians in contrast to the dialogic postmodern imperative modality in the spiritual existence of man instead the freedom. Finally, the world of the story is set a trap - the anthropological paradigm of the globalization ideology formation. In this paradigm, people see materialistic rational measure of space and society building, i.e. the natural and social being, not a spiritual person. All this was evident in the course of transformation in Ukraine. Its main weakness is obvious. This narrows the field of mass participation in the market or by the adopted symbolism, the field of subjectivity. The population is invited to wait and endure, i.e. plays the role of the object of political and economic manipulation. Even more unacceptable monopolization of subjectivity government, for which everything is regarded as a subject of state regulation. **Conclusions.** For civilization of cardinal feature is the treatment of the person as the subject of history. The need for the development of civilization to increase the degree of subjectivity in an economy where people can express themselves freely and responsibly through a system of private property relations: economic entity is the subject of property. Policy enhancing the role of human rights and the development of the principle of subjectivity means deepening the democratic foundations of the state structure. In the social sphere the subjectivity is expressed in the individualization of the social existence of man and the personification of public relations and it is implemented through the mechanisms of liberal institutions. It seems that the civilizational unity of the economy, democratic state and liberal society has the value of a scientific paradigm. Whatever the great cultural peaks of the postmodern, the main processes of a new society formed at its foot: in the area of formation of public consciousness and public preferences with the mass participation of the individual in the economy (involving the mass of the individual in social production on the level of financial relations, which allow the maximum extent possible to include in the economy of free choice), in the field of state-building and the formation of social institutions on the principles of Amateur participation.

Key words: postmodern, post-industrialism, modernization, globalization, megaprojects, institutionalization, management optimization, transitivity system development.

REFERENCES

1. Aktualnye voprosy globalizatsii. Kruglyy stol [Current issues of globalization. Round table]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World economy and international relations*, 1999, no. 4, pp. 37-52.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

2. Aktualnye voprosy globalizatsii. Kruglyy stol [Topical issues of globalization. Roundtable]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World economy and international relations*, 1999, no. 5, pp. 41-57.
3. Bzhezinskiy Z. Vybor. *Globalnoye gospodstvo ili globalnoye liderstvo* [Choice. Global domination or global leadership]. Moscow, Mezhdunarodnye otnosheniya Publ., 2004. 288 p.
4. Brok D. Ekonomika i gosudarstvo v epokhu globalizatsii. Ot natsionalnykh ekonomik k globalizirovannomu mirovomu khozyaystvu [The economy and the State in the era of globalization. From national economies to a globalized world economy]. *Politekonomist – Political economist*, 1997, no. 3-4, pp. 27-34.
5. Burkkhardt Ya. *Kultura Italii v epokhu Vozrozhdeniya: Opyt* [The culture of Italy in the Renaissance: Experience]. Moscow, Intrada Publ., 2001. 543 p.
6. *Iosif Brodskiy: tvorchestvo, lichnost, sudba. Itogi trekh konferentsiy* [Joseph Brodsky: works, personality, destiny. The results of the three conferences]. Saint-Petersburg, Zhurnal «Zvezda» Publ., 1998. 320 p.
7. Yevstigneeva L. Problema sinteza obsheekonomicheskoy i institutsionalno-evolyutsionnoy teorii [The problem of synthesis of General economic and institutional and evolutionary theories]. *Voprosy ekonomiki – The Problems of Economics*, 1998, no. 8, pp. 97-113.
8. Kravchenko S.A. *Sotsiologiya moderna i postmoderna v dinamicheski menyayushchemsya mire* [Sociology of modernity and postmodernity in a dynamically changing world]. Moscow, MGIMO-Universitet Publ., 2007. 264 p.
9. Martin G.-P., Shumann Kh. *Zapadnya globalizatsii. Ataka na protsvetaniye i demokratiyu* [The trap of globalization. Attack on prosperity and democracy]. Moscow, Alpina Publ., 2001. 335 p.
10. Neklessa A. Konets tsivilizatsii, ili Konflikt istorii? [The end of civilization or Conflict of history?]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World economy and international relations*, 1999, no. 3, pp. 35-39.
11. Ogurtsov A.P. Postmodernistskiy obraz cheloveka [The postmodernist human image]. *Chelovek – Human*, 2001, no. 3, pp. 5-17.
12. Malashenko A., Filatov S. *Religiya i globalizatsiya na prostorakh Yevrazii Antologiya* [Religion and globalization in Eurasia anthology]. Moscow, Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, Moskovskiy Tsentr Karnegi Publ., 2009. 344 p.
13. Khillebrand P. Globalizatsiya ekonomiki: posledstviya mezhdunarodnoy konkurentsii territorialnykh usloviy khozyaystvovaniya dlya ekonomicheskoy politiki [Economic globalization: the impact of international competition territorial conditions for economic policy]. *Politekonom*, 1997, no.3-4, pp. 35-56.
14. Khmil V.V., Khmil T.V. Antropolohichna komponenta pryrody derzhavy [Anthropological component of the nature of the state]. *Antropolohichni vymiry filofosfyskykh doslidzhen – Anthropological measurements of philosophical research*, 2015, no. 7, pp. 7-15.
15. Shastitko A. Fridrikh Khayek i neoinstitutsionalizm [Friedrich Hayek and neoinstitutionalism]. *Voprosy ekonomiki – The Problems of Economics*, 1999, no. 6, pp. 43-53.
16. Exner, A. *Losarbeiten Arbeitslos – Globalisierungskritik und die Krise der Arbeitsgesellschaft*. Munster, Unrast Verlag Publ., 2005. 284 p.
17. Krugman P. *The Return of Depression Economics and the Crisis*. New York, W. W. Norton Publ., 2009. 224 p.
18. Lafontaine O. *Keine Angst vor der Globalisierung: Wohlstand und Arbeit fur alle*. Berlin, Bonn, J. H. W. Dietz Verlag Publ., 2009. 352 p.
19. Naisbitt J. *Mind Set!: Eleven Ways to Change the Way You See and Create – the Future*. New York, Harper Paperbacks Publ., 2008. 304 p.
20. Stiglitz J. E. *Globalization and Its Discontents*. New York, W.W.Norton & Company Publ., 2003. 304 p.
21. Zinchenko V. Institutional Aspects of Globalization and Regionalization in the Context of the Transformation of Society. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 2015, vol. 1, no. 4, pp. 415-421.

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 02.12.2015